

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ФІКТИВНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

У криміналістичній літературі фіктивне підприємництво називають способом приховання тяжких економічних злочинів [5, с. 54], а фіктивне підприємство визначають як знаряддя злочину [9, с. 43], засіб учинення і приховування злочинної діяльності, механізм, що дозволяє зменшити або повністю виключити сплату податків, зборів, інших обов'язкових платежів [10, с. 79-83]. Цілі, для досягнення яких створюються фіктивні фірми, досить різноманітні. Водночас їх об'єднує те, що в основі вчинення фіктивного підприємництва лежить корислива мотивація. Можна стверджувати, що основною метою вчинення фіктивного підприємництва є протиправне збагачення шляхом: а) розкрадання чужого майна, б) протиправного набуття майнових прав; в) ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, г) легалізації грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом і т.д. [1, с. 28-29; 2, с. 199; 5, с. 54; 6, с. 72; 7, с. 9-12; 8, с. 117; 12, с. 273; 13, с. 7].

Послуги, що надаються організованими злочинними угрупованнями з використанням фіктивних підприємств, перетворилися на високоприбутковий різновид кримінального бізнесу і користуються великим попитом серед керівників підприємств та організацій різних форм власності. При цьому суттєвою прогалиною під час розслідування фіктивного підприємництва залишається те, що правоохоронні органи зосереджують основну увагу на доведенні вини тільки службових осіб і засновників виявлених фіктивних підприємств. Поряд із цим, поза полем зору залишаються «клієнти» останніх, які в повному обсязі не встановлюються [4, с. 175-181]. З огляду ж на те, що фіктивні підприємства є не передумовою виникнення, а негативним наслідком функціонування тіньової економіки, інструментом, який забезпечує її невпинний розвиток, боротьбу з названим соціально-шкідливим явищем необхідно будувати на першочерговому

притягненні до відповідальності користувачів (замовників) злочинних послуг. Попит таких осіб у кримінальних послугах є рушівною силою створення все більшої кількості фіктивних підприємств і зростання обсягів виконуваних ними функцій.

За загальноприйнятою класифікацією таких осіб можна віднести до «білокомірцевого» типу злочинців. Вони вчиняють злочини без застосування насильства, з використанням неправдивих відомостей з метою здобуття незаконних фінансових прибутків. За своїм суспільним становищем ці особи належать до підприємців, які беруть безпосередню участь у фінансово-господарській діяльності різного функціонального рівня, є керівниками або засновниками різноманітних підприємницьких структур. У більшості випадків вони добре орієнтуються в податковому, валютному, фінансово-кредитному й банківському законодавстві, володіють знаннями з бухгалтерському обліку, добре проінформовані про існуючі прогалини чинного законодавства. У минулому багато хто з них здобув досвід роботи в державному секторі на посадах, пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій. Зазначені особи у своїй діяльності поряд із застосуванням неправових методів та засобів широко використовують інструменти легальної економіки. Зокрема, для надання злочинним зв'язкам видимості зв'язків фінансово-господарських укладаються різноманітні угоди, які є недійсними за своїм змістом. Негативний фінансовий результат у разі їх викриття обґрунтовується комерційним ризиком, притаманним підприємницькій діяльності. Якщо ж здійснити аналіз фінансово-господарської діяльності «клієнтів» фіктивних підприємств, то можна спостерігати, що в числі договірних контрагентів цих суб'єктів у різні періоди діяльності виступали вже викриті фіктивні фірми. Цей факт може свідчити про те, що на підприємстві ведеться подвійна бухгалтерія, підприємницька діяльність здійснюється з порушенням законодавчо визначеного порядку. Дуже часто з метою заощадження коштів на сплаті винагороди за кримінальні послуги стороннім фірмам, керівні особи таких суб'єктів господарювання самі постають ініціаторами створення або дійсними засновниками фіктивних фірм.

При розслідуванні фіктивного підприємництва значну роль відіграє якісне провадження дослідчої перевірки з використанням економіко-аналітичних та оперативно-розшукових методів. З використанням можливостей підрозділів кримінального розшуку, оперативно-технічних підрозділів необхідно встановити й перевірити дані про банки та комерційні структури, які беруть участь у незаконних операціях, про причетних до цього осіб, їх постійне місце знаходження, наявність у них транспортних засобів, нерухомості тощо,

виявити, проконтролювати й задокументувати із застосуванням технічних засобів телефонний, факсовий і модемний зв'язки. Результати такої діяльності дозволяють не лише спланувати і провести реалізацію матеріалів оперативної розробки з метою «затримання на гарячому», а й використати в подальшому отримані фактичні дані як джерела доказів при розслідування кримінальної справи.

Реалізацію наявних матеріалів варто провадити тільки після встановлення достовірних даних про дійсних керівників фіктивних фірм, службових осіб банківських установ, підприємств-«клієнтів», органів державної влади й органів місцевого самоврядування, за допомогою яких здійснюється кримінальний бізнес, його механізми, всіх причетних до нього осіб. Реалізацію доцільно здійснювати саме в той час, коли на рахунках фіктивних фірм злочинцями закумуляовано значні кошти, щонадєсть можливості забезпечити відшкодування збитків. Оперативно-розшукові заходи й перевірочні дії необхідно виконувати в найкоротші строки, що потребує залучення до їх проведення достатньої кількості оперативних працівників, погодження напрямів їхньої роботи зі слідчими, що будуть призначені для провадження досудового слідства.

У випадках надання фіктивними підприємствами незаконних конвертаційних послуг суттєвого значення набуває встановлення місця й часу передачі готівки чи документів, що обґрунтовують правомірність здійснюваних операцій, оскільки це дозволяє не лише вилучити значні кошти, а й зібрати додаткові докази порушення правил про валютні операції. За таких обставин реалізацію матеріалів оперативних розробок доцільно починати із затримання декількох «клієнтів» «на гарячому»- під час передачі їм готівки чи документів. Водночас відповідно до вимог ст. 12 ч. 4 п. «б» Закону України «Про організаційно-правові засади боротьби з організованою злочинністю» слід накласти арешт на грошові кошти, які знаходяться на рахунках фіктивних фірм, опечатати їх каси та приміщення, вилучити всі предмети й документи, пов'язані з їх протиправною діяльністю. Особи, причетні до зазначених операцій, підлягають опитуванню, під час якого з'ясовуються наступні питання: яке відношення вони мають до вказаної фірми, у зв'язку з чим вони перебувають у її приміщенні, яке походження вилучених у них грошових коштів і документів. У разі визнання факту конвертації грошових коштів з'ясовується, яким чином було здійснено вказану операцію і за яких умов (які суми й через які банківські установи було перераховано, у якому розмірі і яким чином сплачено винагороду) а також коло учасників операції, їх функції й умови співпраці.

При запереченні факту конвертації з посиланням на нібито існуючі угоди про закупівлю товарів, надання послуг тощо слід ретельно опитати осіб, причетних до цього з боку «клієнта», з приводу: коли, за чиєю ініціативою й ким укладалися зазначені угоди, яким чином передбачалося їх виконувати, коли та які саме товари надійшли чи які були надані послуги за угодою, де отримані товари знаходяться зараз, яким чином використовуються результати наданих послуг (виконаних робіт), яким чином, коли й ким вони були оприбутковані, які документи це підтверджують. У представників фіктивної фірми необхідно з'ясувати: джерело походження товарів, які передавалися «клієнтові» на виконання угоди; де вони зберігалися; ким і яким чином транспортувалися й передавалися; ким особисто, де і з використанням яких ресурсів надавалися послуги чи виконувалися роботи. При опитуванні, а в подальшому й під час допитів, треба використовувати наявні документи й дані, які спростовують версії підозрюваних (зокрема, про відсутність у них товарів, складських приміщень, транспорту й засобів виробництва, відповідних працівників та інших умов, необхідних для надання послуг чи виконання робіт), а також повідомлення податкових органів про відсутність будь-якої фінансово-господарської діяльності тощо. Опитування службових осіб банківських установ на зазначеному етапі доцільно проводити лише про обставини, пов'язані з рухом грошових коштів фіктивних фірм, не розкриваючи наявності у правоохоронних органів іншої інформації.

З огляду на зібрані фактичні дані, невідкладно вирішується питання про порушення кримінальної справи (за статтями 212, 205, 209 КК України) і створення слідчо-оперативної групи. Відповідно до вимог чинного законодавства провадяться першочергові слідчі дії, спрямовані на процесуальне закріплення зібраних і пошук нових доказів: обшуки за місцем роботи та проживання підозрюваних осіб з особливим акцентом на виявленні доказів їх причетності до створення і функціонування фіктивних фірм (наявність відповідних установчих документів, печаток, штампів, бланків, факсиміле керівників, копій платіжних доручень тощо), виїмка й огляд документів, предметів, їх приєднання як речових доказів до матеріалів кримінальної справи, накладення арешту на вилучені грошові кошти й майно.

Після ретельної підготовки по зазначеній вище схемі слід допитати підозрюваних осіб з обов'язковим використанням вилучених документів, показань інших осіб і з урахуванням тактичної доцільності й наявних матеріалів оперативно-розшукової діяльності. У разі виникнення суперечностей у їх показаннях провадяться очні ставки, при необхідності їм може передувати впізнання. Зазначені слідчі дії слід виконувати із

застосуванням відео- й аудіотехніки, що дозволяє, окрім закріплення попередніх свідчень, отримати експериментальні зразки голосів для подальшого проведення відповідних експертних досліджень за наявності аудіозаписів телефонних або інших розмов підозрюваних.

З урахуванням зібраних доказів пред'являється обвинувачення, обирається запобіжний захід стосовно підозрюваних осіб. При цьому необхідно зосередити увагу на першочерговому повному розслідуванні конкретних епізодів злочинної діяльності, по яких уже мають достатні докази вини затриманих осіб, оскільки значний обсяг слідчих дій, одночасне розслідування всіх епізодів призведуть до розпорошення зусиль, що може негативно вплинути на стабільність обраного запобіжного заходу.

Після цього у виявлених фіктивних фірмах невідкладно призначаються документальні ревізії фінансово-господарської діяльності і відповідні перевірки додержання податкового законодавства із залученням спеціалістів контрольно-ревізійної та податкової служби, з акцентуванням уваги на відображенні висновків саме про відсутність будь-якої передбаченої установчими документами діяльності, за винятком протиправної. Паралельно слід здійснити аналогічні зустрічні перевірки на підприємствах-«клієнтах» з метою фіксації фактів невиконання умов угод, якими обґрунтовувалося перерахування коштів на адресу фіктивних фірм, як-то: відсутність нібито придбаних в останніх товарів, невиконання або неможливість виконання наданих ними послуг тощо.

Важливе значення для доказування вини керівників фіктивних фірм має проведення слідчих дій із працівниками банківських установ, через рахунки яких здійснювалося перерахування грошових коштів, пред'явлення їм на впізнання підозрюваних, які, як правило, особисто подають відповідні платіжні документи, а також проведення криміналістичних експертиз по вилучених документах з метою встановлення виконавців підписів та рукописних текстів, достовірності бланків, печаток тощо.

Крім того, з метою спростування версії про нібито існуючі договори з іноземними структурами, під виглядом оплати за виконання яких перераховувалися кошти за кордон, необхідно оперативно-слідчим шляхом із залученням працівників митних органів перевірити, чи дійсно надходили на територію України на адресу фіктивних фірм зазначені в договорах товари, чи існують взагалі такі іноземні партнери тощо. Використовуючи наявність міжнародних двох та багатосторонніх угод про надання правової допомоги, необхідно встановити подальший рух перерахованих за допомогою фіктивних фірм грошових коштів і вжити заходів щодо їх повернення в Україну.

У необхідних випадках для підтвердження висновків попередніх документальних ревізій і перевірок доцільно призначити судово-бухгалтерську і фінансово-економічну експертизи. Під час проведення ревізій та експертиз варто вжити заходи щодо пошуку додаткових і закріплення наявних доказів, що стосуються не лише фактичних обставин учинення злочину, а й ступеня обізнаності з ними причетних до цього осіб для доказування їх умислу на вчинення злочинів, а також оперативно-слідчим шляхом перевірити версії про співучасть у злочинній діяльності службових осіб банківських установ, інших підприємств, установ та організацій. Перед пред'явленням обвинувачення в остаточній редакції необхідно додатково допитати обвинувачених з використанням актів ревізій і перевірок, висновків експертиз, показань свідків та інших доказів, що підтверджують обставини фактичної діяльності фіктивних фірм та їх «клієнтів» [3, с. 44-50].

Своєчасне викриття механізмів злочинної діяльності фіктивних підприємств і притягнення до юридичної відповідальності осіб, причетних до їх функціонування означає зниження попиту на кримінальні послуги фіктивних фірм і зведення нанівець передумов здійснення фіктивного підприємництва.

Список літератури: 1. Андрушко П.П. Фіктивне підприємництво: Проблеми кваліфікації та вдосконалення відповідальності // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1998. -№ 11. – С. 27-31. 2. Белоус В.В. Использование фиктивных предприятий при совершении экономических преступлений // Пробл. законности.: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. – Вип. 52. – С. 198-203. 3. Волобуєв А. Ф. Особливості порушення кримінальних справ про злочини у кредитній сфері та їх розслідування // Вісн. прокуратури. - № 3. - 2001. – С. 44-50. 4. Волобуєв А. Про деякі стандарти злочинної поведінки в технології організованої економічної злочинності // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2001. - № 1 (24). – С. 175-181. 5. Волобуєв А.Ф. Фиктивное предпринимательство как способ сокрытия тяжких экономических преступлений // Рос. юстиция. – 2001. - № 6. – С. 54-55. 6. Дудоров О.О. Тлумачення ознак фіктивного підприємництва у доктрині та правозастосовчій практиці // Підприємництво, господарство і право. – 2002. - № 3. -С. 71-74. 7. Зеленецький В.С., Файєр Д.А. Економіко-правова характеристика процесів тінізації і криміналізації кредитно-фінансової і банківської системи України // Весы Фемиды. – 2000. - № 3. –С. 7-20. 8. Кривцун О.Б. Попередження шахрайства // Вісн. Одес. ін-ту внутр. справ. – 2001. - № 3. – С. 117-118. 9. Курицина Е. Юридическое лицо

как орудие преступления // Рос. юстиция. – 2001.- № 2. – С. 42-43. **10.** *Лысенко В.* Фиктивное предприятие как средство совершения и сокрытия преступной деятельности // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2002. - № 5. – С. 79-83. **11.** *Матвеева Т.* Вдогонку за лидером // Компаньон. – 2000. - № 39. – С. 27. **12.** *Матусовкий Г.А.* Экономические преступления: криминалистический анализ. – Харьков: Консум, 1999. - 480 с. **13.** *Опалінський Ю.В.* Кримінальна відповідальність за фіктивне підприємництво. Автореф. дис.... канд. юрид. наук. - Київ, 1998. – 18 с.

Надійшла до редакції 04.11.2002 р.